

Hodlevskaya V.J., Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of Department of Socio-Political Sciences of Vinnitsa National Technical University

The role of the government of the Spanish Socialist Workers' party in the consolidation of democratic regime in Spain (1982–1996). *The article examines the role of the socialist government of Spain in the consolidation of democratic regime. The author covers the process of reforming in the different spheres of society. The position of the government on the modernization of economy, Armed forces, education, system of social security, health, joining NATO and the EU is highlighted. It is found that the hegemony of the Spanish Socialist Workers' party contributed to the high legislative initiative of the government, which allowed to adhere to its own political course. The legitimacy and consistency of the government's actions assisted in the consolidation of the democratic regime, which was established after the death of F. Franco in 1975.*

Key words: *democracy, establishment of democracy, consolidation of democracy, political system, government, opposition, reform, modernization.*

УДК 364.35-646.2(477)"1990/1999"

Ніколаєць К.М.,

*докт. істор. наук, професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету*

Пенсійне забезпечення населення України у 90-х роках ХХ ст.

У статті проаналізовано розвиток основних аспектів пенсійного забезпечення в Україні впродовж 90-х років ХХ ст., визначаються причини і характер реформування сфери пенсійного забезпечення. Висвітлюється діяльність політичних інститутів у здійсненні пенсійної реформи, встановлено основні причини існування дефіциту коштів на рахунках Пенсійного фонду, затримок у виплаті пенсій, досліджується вплив збільшення числа пенсіонерів на державну політику у сфері пенсійного забезпечення.

Ключові слова: *пенсійне забезпечення, реформи, податки, держава, демографічна ситуація, економічна криза, Пенсійний фонд.*

Після відновлення української державності постало питання розробки національного законодавства з пенсійного забезпечення й нової стратегії соціального захисту, яка відповідає б ринковим умовам, забезпечувала кращу соціальну захищеність пенсіонерів при одночасному досягненні макроекономічної стабілізації.

5 листопада 1991 р. було прийнято Закон «Про пенсійне забезпечення». Його особливістю стало істотне розширення пільгових категорій пенсіонерів, які одержали право на достроковий вихід на пенсію. Ухвалення певних законодавчих актів, якими встановлюється пільговий вік виходу на пенсію, стало однією із головних причин зростання пенсіонерів. На 5–15 років було знижено віковий ценз для виходу на пенсію за віком на пільгових умовах для понад 20 категорій працівників (у окремих галузях це право поширилося майже на всіх працюючих), а також для виходу на пенсію за вислугу років. Значно занижений вік виходу на пенсію учасникам ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. При цьому розміри пенсій, як правило, перевищували пенсії за віком. Крім того, практично не враховувалася перспектива старіння нації із поступовим збільшенням кількості пенсіонерів.

Протягом 1990–1998 рр. загальна кількість пенсіонерів збільшилася з 13084000 до 14521000 осіб. З них за віком – з 9713000 осіб до 10473000, а на пільгових умовах – з 1614000 до 2155000 осіб. Протягом цього часу питома вага осіб, які вийшли на пенсію за віком, зменшилася з 74,2 до 72,2 %, у той же час, коли питома вага тих, хто вийшов на пенсію на пільгових умовах, зросла з 12,3 до 14,8 % [7, с.11].

Відсутність під час розробки чинного пенсійного законодавства належних економічних обґрунтувань і актуальних розрахунків, ігнорування демографічних тенденцій та розширення пільгових пенсій спричинило фінансову неспроможність пенсійної системи України. Для компенсації дефіциту коштів спочатку було запроваджено тариф страхового збору з підприємств у 55,88 % фонду оплати праці, який проіснував лише протягом першого кварталу 1992 р. З квітня 1992 р. цей податок було зменшено до 32 %.

У Пенсійному фонді був надлишок коштів до кінця 1995 р. Протягом 1996–1998 рр. поступово зростала заборгованість Пенсійного фонду України. Так прострочені внески з 1581700000 грн. у 1996 р. зросли до 3624000000 грн. у 1998 р. при збільшенні загальної суми належних внесків з 4683400000 грн. у 1996 р. до 8273000000 грн. у 1998 р. [2, с.39] Багато проблем Пенсійного фонду безпосередньо були пов'язані із намаганням уряду скоротити бюджетний дефіцит шляхом перекидання збитків на Пенсійний фонд, який залишався позабюджетною організацією. Уряд зробив Пенсійний фонд відповідальним за платежі соціальної допомоги. Державний та місцеві бюджети, підприємства й інші фонди соціального страхування використовували Пенсійний фонд як платіжного агента, але не відшкодовували йому витрати у повному обсязі [2, с.43]. Таким чином, стабілізація фінансової системи України напередодні введення у обіг гривні певним чином забезпечувалася за рахунок скорочення внесків до Пенсійного фонду. За таких умов затримки виплат пенсій створювали підґрунтя для поширення діяльності недержавних пенсійних фондів.

Наприкінці 1999 р. було зареєстровано близько 100 недержавних пенсійних фондів, з яких функціонувало близько десяти. Частина з такого роду пенсійних фондів була нічим іншим як фінансовою пірамідою [4, с.16]. Їх діяльність не була секретом для уряду. Вже у серпні 1995 р. було видане розпорядження Президента України про створення спеціальної урядової комісії з перевірки діяльності довірчих товариств. Створення фінансових пірамід у системі пенсійного забезпечення через недержавні пенсійні фонди та інфляційні процеси підірвали довіру громадян до цих організацій. Більшість громадян віддавали перевагу збереженню заощаджень готівкою у твердій валюті або, якщо вони досить багаті, утриманню коштів за межами України [3, с.52].

У пакеті економічних реформ «Економічне зростання – 1997», підготовленому восени 1996 р., пропонувалося із січня 1997 р. запровадити обов'язкові індивідуальні пенсійні рахунки. Без будь-яких фінансових розрахунків планувалося скоротити відрахування до пенсійної системи з 34 до 25 %. Із 25 % страхових внесків 15 % передбачалося перераховувати до Пенсійного фонду для виплати поточних солідарних пенсій, а решту 10 % – на ощадні індивідуальні пенсійні рахунки. Але ці пропозиції не були прийняті Верховною Радою.

Недержавні пенсійні фонди в основному диверсифікували свої інвестиційні портфелі у банківських депозитах. Однак за умов відсутності прозорості банківської системи, можливості фактичного закриття чи банкрутства банку, а також відсутність надійних гарантій страхування депозитів такий вид інвестування залишався вкрай ризикованим [7, с.12].

У 1997 р. передбачалося зростання частки населення віком понад 65 років з 14 до 16,2 % у 2015 р., після чого вона мала зростати за прогнозами ще більш прискореними темпами. Це робило актуальним накопичення резервів для виплат пенсіонерам у випадку збільшення коефіцієнту демографічного навантаження. Альтернативою цьому стало також підвищення пенсійного віку [12, с.61].

Суттєвою проблемою для сфери пенсійного забезпечення було посилення під впливом зростання податкового пресу ролі так званого тіньового сектора економіки. В країні невпинно зростала величина знову створеного продукту, що централізувався у бюджеті держави через податки і не повертався у виробництво, як це вимагає ефективна економіка. Підтвердженням цього стало неухильне зростання питомої ваги видатків з бюджету у ВВП з 26,2 % у 1990 р. до 52,4 % у 1994 і 46,3 % у 1995 р. Справа дійшла до того, що в 1994 р. 105,1 % прибутків підприємств було вилучено через прямі і непрямі податки, а у 1995 р. таке співвідношення хоча й знизилося, але становило 94,4 %. За таких умов більшість суб'єктів ухилялися від сплати податків, значна частина доданої вартості спрямовувалася у «тіньову

економіку», виробництво зменшувалося, в той час залишена на підприємствах додана вартість спрямовувалась переважно на споживання, а підприємства продовжували звертатись за допомогою до держави[8,с.199-200].

В Україні набула поширення практика, коли чимало громадян, реально працюючи у «тіньовому секторі» економіки і, відповідно, не сплачуючи внесків до Пенсійного фонду, реєструвалися як працівники на іншому місці роботи, що давало їм можливість накопичувати необхідний для призначення пенсії трудовий стаж. Частина підприємств штучно завищували заробіток працівника перед виходом на пенсію з метою збільшення її розміру[5,с.44-45]. З метою припинення такої практики було вирішено запровадити персоніфікований облік відомостей про працівників.

Водночас покладалися великі надії на те, що випуск в обіг гривні матиме позитивний вплив на розвиток виробництва, оздоровлення корпоративних і державних фінансів, посилення матеріальних стимулів до праці, активізацію інвестиційної діяльності, оздоровлення платіжних відносин, розвиток банківської системи, що дозволило б покращити ситуацію із наповненням Пенсійного фонду. Це пояснювалося тим, що випуск в обіг гривні буде супроводжуватися процесами, які спонукають власників великих сум готівки, яку вони тримали поза банками, помістити на рахунки в банки, що призведе до збільшення маси депозитних грошей у зв'язку із дією грошового мультиплікатора, і нарешті, до зростання загальної маси грошей, відкриваючи шлях до розширення кредитування без будь-яких інфляційних наслідків. Крім того, мав істотно сповільнитися обіг грошей із відповідним збільшенням попиту на гроші як засіб заощадження.

У 1997 р. Пенсійний фонд і Міністерство праці та соціальної політики України почали запровадження персоніфікованого обліку відомостей, що подавалися підприємствами до Пенсійного фонду про заробітну плату і пенсійні внески, сплачені з кожного працівника. У 1998 р. було започатковано пілотну програму, в якій у Львові випробовувалось програмне забезпечення, розроблене за підтримкою Агентства США з міжнародного розвитку. Після успішних результатів випробовувань Пенсійний фонд ухвалив рішення про впровадження персоніфікованого обліку у всій країні, починаючи з літа 1999 р.

У квітні 1998 р. Президент України схвалив Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні. Основні напрями передбачали створення трирівневої пенсійної системи, яка поєднувала елементи державного солідарного й приватного пенсійного забезпечення. У липні 1998 р. Президент України підписав Указ «Про спрощену систему оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва», який було запроваджено в дію 1 січня 1999 р. Цей документ не був узгоджений із чинною пенсійною системою і запропонованим проектом нового пенсійного законодавства. Цей Указ передбачав зняття з малого бізнесу податкового і паперового навантаження. Спрощену систему оподаткування було запроваджено для самостійно зайнятих підприємницькою діяльністю і мікропідприємств, які наймали не більше 10 працівників з річним обсягом продажу не більше 250000 грн. Наступного дня після надходження податку відділення Державного казначейства України повинні були 20 % з нього перерахувати до Держбюджету, 35 % – до місцевого бюджету, 40 % – до Пенсійного фонду України, 5 % – на обов'язкове соціальне страхування.

У червні 1999 р. було запропоновано програму довгострокового інвестування індивідуальних пенсійних коштів у вигляді експерименту у житловому будівництві на базі холдингової компанії «Київміськбуд». Метою експерименту оголошувалося стимулювання розвитку житлового будівництва із залученням коштів громадян і суб'єктів підприємницької діяльності на довгострокові житлові ощадні вклади з наступним їх спрямуванням на довгострокове кредитування будівництва житла для населення під заставу цього житла та розширення можливостей соціального забезпечення громадян України за рахунок доходів за довгостроковими ощадними вкладками.

Детальне ознайомлення з цією експериментальною програмою свідчить, що, з огляду на міжнародний досвід приватного пенсійного забезпечення, вона розроблена не на користь

вкладників ощадних житлових рахунків, оскільки суперечить міжнародним стандартам інвестування пенсійних коштів за відсутності будь-яких гарантій безпеки вкладів [11, с. 8].

Наприкінці 90-х років XX ст. в Україні відзначалася різниця у виплаті пенсій по різних регіонах держави. Так, при виплаті пенсій своєчасно, наприклад, у Київській області, затримки виплат у Івано-Франківській області сягали півроку. Чимало категорій громадян, які сплачували впродовж трудової діяльності пенсійні внески за однаковою з рештою працівників ставкою отримували значно вищі пенсії. Чимало роботодавців не сплачували належні внески з фонду заробітної плати до Пенсійного фонду через фінансові проблеми підприємств або свідомо занижуючи відомості про заробітну плату працівників. Крім того, значна частина підприємств, які працювали у так званому тіньовому секторі економіки, взагалі ухилялися від сплати податків [13, с. 16].

Наприкінці 90-х років XX ст. в Україні склалася ситуація, коли Пенсійний фонд був змушений нести збитки внаслідок неспроможності підприємств належним чином відшкодовувати Пенсійному фонду суми, сплачені пільговим пенсіонерам, які вийшли на пенсію до досягнення встановленого віку. Так, у 1998 р. Пенсійний фонд отримав від підприємств лише 73 млн. грн., а загальний розмір пенсій, сплачених пільговикам у тому ж році, становив приблизно 1,8 млрд. грн. [2, с. 41].

Водночас реалії політичної боротьби робили виплату пенсій своєрідним засобом боротьби за голоси виборців. Так, у 1999 р. перед проведенням виборів Президента України була погашена значна частина заборгованості із заробітної плати і пенсійних виплат, збільшився мінімальний розмір пенсій, а Національний банк України зробив емісію у розмірі 1 млрд. грн. [12, с. 63].

Перевищення темпів зростання споживчих цін над темпами зростання номінальної заробітної плати в середньому протягом 1990–1999 рр. становило 3,65 раза, внаслідок чого реальні доходи знизилися на 73 %. Таке перевищення зростання споживчих цін над номінальною заробітною платою негативно позначилося на купівельній спроможності більшості населення. У травні 2000 р. порівняно із 1990 р. купівельна спроможність середньої заробітної плати з окремих продовольчих товарів знизилася від 3,4 до 20,3 раза, а купівельна спроможність заробітної плати знизилася відповідно від 2,6 до 16 разів. Купівельна спроможність відчутно знизилася на картоплю (–11 разів) і капусту (–20,9 раза). Купівельна спроможність мінімальної заробітної плати також суттєво знизилася на картоплю у 8,4 раза, а на капусту – у 16 разів. Це вказувало на те, що у державі недостатньо приділялася увага аналізу таких відтворювальних пропорцій як виробництво, обіг і обмін, споживання, накопичення та відповідність їм наявних коштів [6, с. 21].

Зниження об'єктивних показників рівня життя населення особливо у першій половині 90-х років XX ст., розширення кола малозабезпечених осіб та осіб з мінімальними доходами поряд із наростанням протестних настроїв у суспільстві змусило уряд держави шукати способи надання різного роду допомоги таким категоріям населення. Одним із її видів стала цільова грошова допомога непрацездатним громадянам з мінімальними доходами (цільова грошова допомога на прожиття). Її було запроваджено наприкінці 1992 р. згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 9 грудня 1992 р. № 691 «Про цільову грошову допомогу громадянам з мінімальними доходами». Механізм призначення допомоги був доплатним, тобто таким, за яким нарахована пенсія (з усіма надбавками і підвищеннями) збільшувалася до встановленого державою рівня доходу. Таким чином, виплачувана пенсія була сумою нарахованої пенсії та величини доплати. При цьому розмір оплачуваної допомоги визначався як різниця між встановленою величиною доходу й нарахованою пенсією. У 1993–1995 рр. механізм призначення цього виду допомоги був адресним. Так, у 1993 р. цільова грошова допомога на прожиття призначалася непрацездатним членам тих сімей, де середньодушовий дохід був нижчим від межі малозабезпеченості. Починаючи з 1994 р. замість величини межі малозабезпеченості використовувався новий показник – величина середньодушового сукупного доходу, що давала право на призначення допомоги. З 1 січня 1996 р. адресний механізм призначення цільової грошової допомоги на прожиття було замінено неадресним механізмом, за якого враховувався лише індивідуальний дохід

пенсіонера: допомога надавалася, якщо розмір пенсії з урахуванням надбавок, підвищень, щомісячних компенсаційних виплат і додаткової пенсії був меншим від величини доходу, що давав право непрацездатним громадянам на одержання цільової грошової допомоги на прожиття. Існували законодавчо встановлені обмеження на розмір доплати одній особі – 21 грн. 10 коп., а для осіб, які одержували соціальну пенсію за віком, – 16 грн. 70 коп. Цільова грошова допомога на прожиття фінансувалася за рахунок коштів Пенсійного фонду. Її особливістю було те, що під час нарахування пенсій вона виплачувалася автоматично без попереднього звернення громадян. За станом на 1 січня 2000 р. цільову грошову допомогу на прожиття одержували 3,4 млн. осіб. Її загальна вартість у 1999 р. становила 457 млн. грн., а середній розмір допомоги на одну особу дорівнював 13 грн. на місяць [9,с.28].

Найменший середній розмір пенсій на початку 2000 р. існував у осіб, яким цей вид матеріальної допомоги призначено за Законом України «Про пенсійне забезпечення» – 66, 23 грн. і 80,76 грн. – на початок 2001 р. середній розмір трудової пенсії становив близько 43 % прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб і 34 % середньої заробітної плати. Частка пенсій у сукупних доходах пенсіонерів скоротилася до 54 %, а у сільській місцевості – до 38 % [1,с.155].

Поліпшення ситуації з виплатою пенсій у 2001 р. було пов'язано з установленням додаткових зборів у Пенсійний фонд – гербовий збір, комісійні збори під час обміну валюти, укладення договорів купівлі-продажу та ін. Певний вплив справили і адміністративний натиск на платників податків, особливо в частині внесків у Пенсійний фонд [10].

Загалом пенсійне забезпечення населення України залишалося однією з важливих проблем соціально-економічного розвитку держави впродовж 90-х років ХХ ст. Її вирішення гальмувалося рядом кризових явищ у розвитку вітчизняного виробництва, зростанням тіньового сектора економіки із ухиленням його гравців від сплати податків за умов надзвичайного податкового тиску, а також реаліями наростання демографічної проблеми, пов'язаними із поступовим старінням населення України. Фактично Пенсійний фонд було перетворено на один із засобів скорочення дефіциту державного бюджету, у той час як статки частини представників структур влади різко зростали, збільшення пенсій для переважної більшості громадян здійснювалося мізерними темпами, хоча сам факт такого збільшення подавався як приклад «турботи» про пересічних мешканців України. Заходи керівництва державою у справі регулювання пенсійного забезпечення виглядали як діяльність «пожежників», спрямована лише на ліквідацію найбільшочіших проблем. Рівень пенсійного забезпечення залишався досить низьким для переважної більшості пенсіонерів, що сприяло загостренню соціальних проблем та поширенню різного роду махінацій із нарахуванням пенсій.

Література:

1. Бевзенко О. В. Соціальний аспект пенсійного забезпечення / О.В. Бевзенко // Економіка АПК. – 2003. – № 8. – С. 153-155.
2. Вінер М. Фінансовий стан Пенсійного фонду України у 1991–1998 роках / М. Вінер // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 1. – С. 32-43.
3. Вінер М. Як створити систему недержавного пенсійного забезпечення, якій довірять громадяни / М. Вінер // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 1. – С. 52-59.
4. Вінер М. та ін. Як розробити дійову систему недержавного пенсійного забезпечення в Україні / М. Вінер, А. Нечай, В. Яценко // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 2. – С. 16-22.
5. Вон Р. М. Програма Пенсійного фонду України зі створення системи персоналізованої звітності й загальнодержавної інформаційної системи / Р. Вон, М. Мучник // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 1. – С. 44-51.
6. Кір'ян Т. Концептуальні питання соціальної реформи / Т. Кір'ян, М. Шаповал // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 6. – С. 20-23.
7. Надточій Б. Пенсійне забезпечення в Україні: історичний аспект / Б. Надточій, В. Яценко // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 1. – С. 8-15.
8. Панасюк Б. Я. Формування державної системи економічного прогнозування і планування / Б.Я. Панасюк // Банківська справа. – 1995. – № 2. – С. 199-200.

9. Романюк О. Система соціального захисту пенсіонерів: необхідність та напрями реформування / О. Романюк, Н. Кравченко // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 6. – С. 24-34.
10. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями / В. Федосов, В. Опарін // Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/878/54/1/1/>
11. Яценко В. Надо ли Украине ускорить «клонирование» частных пенсионных фондов? / В. Яценко, М. Винер // Зеркало недели. – 1999. – 20-26 нояб. – С. 8.
12. Яценко В. Чи потрібна Україні обов'язкова накопичувальна система? / В. Яценко, М. Винер // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 1. – С. 60-70.
13. Яценко В. Як створити трирівневу пенсійну систему в Україні / В. Яценко, М. Винер // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 1. – С. 16-22.

Николаец К.Н., докт. истор. наук, профессор кафедры экономической теории и конкурентной политики Киевского национального торгово-экономического университета

Пенсионное обеспечение населения Украины в 90-х годах XX в. В статье проанализировано развитие основных аспектов пенсионного обеспечения в Украине на протяжении 90-х годов XX в., определяются причины и характер реформирования сферы пенсионного обеспечения. Освещается деятельность политических институтов в осуществлении пенсионной реформы, доказываются основные причины существования дефицита средств на счетах Пенсионного фонда, задержек выплаты пенсий, показано влияние увеличения числа пенсионеров на государственную политику в сфере пенсионного обеспечения.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, реформы, налоги, государство, демографическая ситуация, экономический кризис, Пенсионный фонд.

Nikolaets K.N., Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Economic Theory and Competition Policy of Kyiv National Trade and Economic University

Pension provision of population of Ukraine during 1990's of the XIX century. The main aspects of development of pension provision in Ukraine during 1990's are analysed in the given article. The reasons and character of reformation of the sphere of pension provision are defined. The activity of political institutions in the implementation of the pension reform is highlighted. The main reasons of facilities deficit in Pension Fund and delays of pension payments are proved. The influence of increasing number of pensioners on the state policy in the protection of pension field is illustrated.

Key words: pension provision, reforms, taxes, power, demographic situation, economic crisis, pension fund.